

Hvad siger korsteologen, når hun siger, hvad sagen er? I anledning af 500-året for Luthers Heidelbergteser

Af lektor, dr.theol. Carsten Pallesen

I 2017 fejredes 500-året for Luthers opslag af de 95 teser i Wittenberg. 2018 er 500-året for den tesarække, som Luther i sin egenskab af tilsynsførende for Augustinereremitterne skrev til en forhandling den 25. april 1518 i Heidelberg.

Heidelbergtesernes programmatisk modstilling af korsteologi over for herlighedsteologi er en foreløbig kulmination af de foregående års studier af Salmerne Bog og Apostlen Paulus læst gennem Augustin og renæssancehumanismens rehabilitering af retorikken. Korsteologiens tankemæssige og sproglige figurer modstilles her en tænkning, der bygger på den græske filosofi.

Mens Luthers opponenter ved flere af hans tidlige disputationer var repræsentanter for den skolastiske teologi, var Heidelbergdisputationen en akademisk hjemmebane- og venskabskamp mellem

brødrene. Af de 40 teser går de sidste 11 på filosofien: Den, der uden fare vil filosofere med Aristoteles, må først være blevet gjort til en dåre i Kristus (tese 29). I Kristus/dårskaben er tænkningen gavnlige, ligesom seksualiteten i ægteskabet er ok (tese 30). Det er dog de første 28 teser, der har givet teksten dens exceptionelle virkningshistorie ikke mindst i filosofien. Luther introducerer her begrebet *destructio*, som sammen med hans fortyskninger af paulinske begreber i vendinger som *Aufhebung*, *Entfremdung* og *Enttäusserung* er blevet filosofiske nøglebegreber.

Luthers aktualitet

Luther beretter, at en ung doktor i forsamlingen erklærede, at "hvis jævne mennesker fik dette at høre, ville de bestemt stene os til døde." Den bekymring er stadig aktuell. I sin bog om *Luthers Teologi*, som blev udgivet på dansk i 2017, hævder Oswald Bayer, at man først kan tale om Luthers reformatoriske teologi fra 1520. Følgelig kan Luthers drastiske korsteologi afmonteres som reminiscen-

ser af en *humilitas*-fromhed. Den fuldt afklarede og normative reformatoriske lære foreligger først i skrifter som *Om kirkens Babyloniske fangenskab*: Guds ord forstået som løfte, *promissio*. Løftet er den tiltale og talehandling, der gør det muligt at fastholde og gentage sagen i en sproglig form, der ikke opløser sig selv i en paradoksal, ironisk og dialektisk diskurs. Bayer vil rehabilitere Luthers skabelsesteologiske forståelsesramme for korset og retfærdiggørelsen. Dermed afsvækkes Luthers kritik af skabelsen: Indsigt i Guds synlige og udadvendte væsen får den sande teolog alene gennem lidelsen og korset (tese 20).

Rosen i korset

At erkende den usynlige Gud ud fra det synlige skaberværk (Rom 1, 20) udlægger Luther ud fra 2 Mos 33,23. Gud åbenbarer sin herlighed (gloria) for Moses fra ryggen: “mit ansigt kan ingen tåle at se”. Dermed lægger Luther op til sin passionslogiske tolkning af korset og lidelsen som vejen: på korset åbenbares herligheden for og af Gud selv. Som sand Gud overlever Jesus synet af Gud, som sandt menneske dør han til fordel for livet, som opstandelsen betyder. Her bryder sproget og logikken sammen. Korset er selv som retorisk figur skjult i korset: Som en rose er en rose er en rose, er også korset et kors, der er et kors ... at gribe rosen i korset er sagen, begrebets sag ifølge Hegel.

Sammen med renæssancehumanisterne bekæmper Luther den skolastiske logik og retorik, der isolerer begrebet fra retoriske figurer og deres bevægelser (metafor, ironi, paradoks, hyperbel mm). Opgøret med den skolastiske aristotelisme er et opgør med et sprogsyn, der neutraliserer

sprogets betydning ud fra de former og begreber, hvormed virkeligheden repræsenteres for tanken på en udvendig måde, men hvor begrebet ikke forbinder sig med virkeligheden, dvs. korset, og derfor ikke kan være “rosen i korset”, som (guds)begrebet er ifølge Hegel og Luther. Kritikken går på, at sproget og dialektikken instrumentaliseres.

Sagen og sigen

Inspireret af Günter Baders artikel “Was heisst: Theologus crucis dicit id quod res est?” fra 2007 skal det følgende give nogle fingerpeg om Heidelbergtesernes aktualitet for sprogets og skriftens betydning for den teologiske tænkning i en postmetafysisk æra.

Tese 93 fra 1517-teserne lyder “Kors, kors, og der er ikke noget kors”. I munden på en evangelisk forkynder ophører korset med at være kors: det bliver en cliché. Ironien er, at denne virkning ikke er en *indvending*, men en *omvending* af betydningen fra dom og lov til ‘korset’ som guddommelig prædikat eller navn. Tryk-tekniisk sætter Luther KORS med store bogstaver CRUX, som han ellers kun gør med JESUS KRISTUS og andre navne for Gud. Således anslår tese 93 fra 1517 temaet for Heidelbergteserne: “Herlighedsteologen kalder dét, som er ondt, godt, og dét, som er godt, ondt. Kun kors-teologen siger, hvad sagen er” (tese 21). Umiddelbart lyder sætningen polemisk vendt mod den skolastiske forståelse af mennesket, Guds lov og de gode gerninger som gudvelbehagelige fortjenester. Korset destruerer ganske vist den umiddelbare og naturlige forståelse af godt og ondt, men det umuliggør tillige, at lidelsen og korset er en særlig fortjenst-

fuld passiv livsform (*vita passiva*), som praktiseres i klosterlivet og i fromheden.

Banging in the nails – CRUX sola

I de første atten teser hamrer Luther sin veltrådte augustinske læsning af Paulus igennem: retfærdiggørelse ved troen alene og fordømmelse af gode gerninger, der sker uden gudsfrygt. I de efterfølgende ti teser vender han sig til korsteologiens logik. Dens prominente plads fremgår af *Operationes in Psalmos* (1519-21). Luther slår her dens to hovedsætninger fast (Bader 170-71). Den første sætning lyder: “*Crux probat omnia*” (korset er sandhedens eneste dommer og vidne), og den anden sætning: “*CRUX sola est nostra theologia*”. Korset er ikke (bare) lovens og polemikkens hammer, men retfærdiggørelsens ord og teologiens summa. Korsteologien befinder sig på randen af det umulige. Korset er subjektet i sætningen. Således drejer det sig ikke om en *fortolkning* af korset, men mere radikalt om “*CRUX sola*”, det nøgne kors uden roser og sprogløshed, hvilket er menneskeligt umuligt. Den, der har korset, har ikke samtidig et teologisk fortolket kors ifølge Bader. Den, der lider, taler ikke; den, der lider, tyder ikke. Korset står i et *skævt* eller *ironisk* forhold til talen og tankens aktiviteter. Luther filosoferer imod filosofien med korset som en hammer, “Bang, bang, bang, banging in the nails”. Det er omkvædet i en sang af The Tiger Lillies, hvor en linje lyder, “I’m crucifying Jesus, *banging in the nails*. And I am so happy, because old Jesus failed. I’m crucifying ...” Korsteologiens dobbelte bund omvurderer, frigør, forsoner og oprejser Guds deforme værker (“*Opera Dei, ut semper sint deformia*”) (tese 4). Defor-

miteten gør slutningen fra skaberværket til designeren farlig. Ironien skal afværge den misforståelse, at modsætningerne mellem kors og herlighed kan være genstand for et valg, en afgørelse, som det er op til mennesker at foretage.

Dialektik og retorik

Kardanakslen (der *Triebsatz*) eller *dri- veren* i Luthers teserække er Paulus’ ord om “korsets dårskab” i 1. Kor 1, 21, som apostlen udfolder i virtuose retoriske figurer som ironi, tautologi, selvreference, paradoks, humor, hyperbel, ellipse mm. Den paulinske diskurs, der trækker på en sokratiske tradition, står i et spændingsforhold til tesernes logiske og dialektiske form. Tese og antitese, sætning og modsætning forpligter en traditionel akademisk behandling af teologiske problemer på almene kriterier for mening og sandhed. Luther respekterer og mestrer til fulde dette spil. Korset er ikke et akademisk problem i ligefrem forstand, men den ultimative retoriske “*pathosformel*” på grænsen til sprogløshed. Den korsteologiske retorik danner et nyt sprog, som nyere Lutherforskning har peget på, eksempelvis Heiko A. Obermann i artiklen “‘IMMO’. Luthers reformatorische Entdeckung im Spiegel der Rhetorik” (1984). Luther formår i sjælden grad at bevæge tilhørerens *affectus* og samtidig med argumenter at henvende sig til *intellectus*. Det viser ifølge Obermann i Luthers prægnante korsteologiske brug af partiklen ‘*immo*’. *Immo* forstærker den gængse *simul*-partikel som samtidighed i en logisk modsigelse, der kun støder an mod logikkens magt, mens den bibelske partikel *immo* ifølge Luther modsiger Djævelens magt. *Immo* invokerer en

ny skabning i korset. Som eksempel på *immo*-figuren anfører Luther, at kvinden, der salver Jesu fødder, er en synderinde, men at hun for Gud er retfærdig. Synd bliver et forrangsbegreb, der hæver målestokken (for Gud) over moralen og metafysikken (Obermann 35). Korset er løftestangen, der bevæger, idet den unddrager sig den menneskelige talen, tænken, handlen og liden. Korset suspenderer de fortrin og kapaciteter, som filosofien tilskriver mennesket som målestok for godt og ondt, lykke og ulykke. Disse kvaliteter, laster og dyder bliver i den skolastiske moralteologi lagt til grund for, om og hvordan den enkelte ville bestå dommen og sorteringen af sjælene i skærsilden, helvede og paradiset. Korsets dårskab destruerer denne præmis og dermed afladshandlen. Uden guds frygt er alle dyder og fortjenester døds synde. Ikke desto mindre *siger* korsteologen, hvad sagen er, men *hvorledes* korsteologen taler, er det spørgsmål, som Heidelbergteserne stiller. Korsteologen taler uden at sige noget, ironisk og tautologisk. Sigen undsiger det sagte, og kun således siges, hvad sagen er.

De(kon)struktionens vej

Heidelbergteserne har gennemsyret det tyvende århundredes dialektiske teologi - *ad nauseam*. Mindre velkendt er det, at Luthers korsteologi også har været en *Triebssatz* for vor tids filosofiske destruktion og dekonstruktion af metafysikken fra M. Heidegger til J. Derrida. I *The Hidden God. Luther, Philosophy, and Political Theology* (2017) viser Marius T. Mjaaland, hvorledes Heidelbergtesernes destruktion af filosofien gennem korset (*per crucem destruuntur*) var den

afgørende inspiration for Heideggers 'destruktion' af metafysikken i indledningen til *Sein und Zeit* 1927. I 1922 skriver Heidegger: "Hermeneutikken løser sin opgave alene ad destruktionens vej". Den tyske filosofi fra Kant til Hegel formåede ifølge Heidegger kun "i meget ringe grad at give en virkelig udfoldelse af Luthers nye fundamentale religiøse indsigt og dens immanente muligheder" (Mjaaland 11-12).

Hermeneutikken destruerer en metafysik, der hviler på et begreb om substans eller ting (verden, Gud, sjæl), hvis væsen den bestemmer og forklarer i et objektiverende skema. Metafysikken forudsætter en iboende fornuft og mening i verden, historien og naturen, som netop afvises af Luther, når han beskriver skaberværket som *deformia*. Spørgsmålet om, hvad en 'sag' eller 'ting' er, og hvad, der er teologiens 'sag' eller 'ting', melder sig, når den hævdevundne metafysiske definition af Gud som substans eller subjekt forkastes. Hermed afvises den model, som danner grundlag for den nyere debat om teisme, deisme og ateisme, der bestemmer eller benægter Gud som værens grund og tankens regulative princip. Hvad er sagen (Gud), hvem eller hvordan kan 'sagen' siges eller benævnes? spørger Luther, idet han herved med korset frilægger 'det åbne', som metafysikken vil hæve sig op over og bedømme ud fra den bagvedliggende 'sande' verden.

Fra Luther overtager Heidegger som nævnt begrebet (og opgaven) 'destruktion' forstået som en filosofisk frilægelse af den (af)grund, som den vestlige metafysik svæver over. Metafysikken forudsætter overensstemmelse mellem begreb og væren, handlen og natur. Dette

paradigme er overdraget fra antikken, Platon og Aristoteles, videreført i skola-stikken og i den moderne subjekt-objekt-dualisme.

For at være sætninger eller påstande, må tesoerne sige noget til nogen om noget på en entydig måde. Spændingen mellem talen og tanken i Luthers teser fra 1518 skærpes således af korset og dets dårskab, der som 'talt', ordet om korset, forvandles til sin modsætning: herlighed. Det er vanskeligt, hvis ikke umuligt, at være 'korsteolog', der siger, hvad sagen er. Sproget ophæver den virkelighed, som det udsiger, når det forsøger at udsige meningen med korset ved at udtrække en åndelig (metaforisk) merbetydning, som pietismen *efter* og den tyske mystik *før* Luther har svælget i. I den katolske påskeliturgi dyrkes korset således som en uudtømmelig brønd for åndelige tydingen og betydninger (Bader 172). I Luthers forståelse af "CRUX sola" sker en modbevægelse. Den reducerer og negerer korset som et led i en kæde af tegn. Kæden falder fra hinanden i dens svageste led.

Korset skjult under det sammes skikkelse

At Gud er skjult under modsat skikkelse, *absconditus sub contrario*, er en velkendt trope. Bader fremhæver den mere skjulte trope: at korset er tildækket under korsets skikkelse, *absconditus sub eodem* (Bader 177), som det insinueres af tese 93 fra

1517, "Kors, kors, og der er intet kors". Korset er ikke alene bestemt ved modbegrebet 'herlighed', men ved ikke at have noget modbegreb. En for Luther karakteristisk figur, der forstærker og bevæger tilhøreren. Figuren forstærker ikke ved en fremadskridende bevægelse fra mindre til mere, men gennem en omvendning af det samme til en modsætning, kors imod kors, som er den omtalte latinske *immo*-partikel: "så meget mere", "eller rettere". I Luthers korsteologi indikerer partiklen omvendningen fra aktiv til passiv. Som eksempel anfører Obermann Gal. 4, 9: "Men nu, da I har lært Gud at kende, *eller rettere*: er blevet kendt af Gud –" (Obermann 17). Et ord, der aktivt i den talendes intention betegner, bliver vendt om til ordets egen sigen, uden at ordet selv forandres fx "håb imod håb" (Rom 4,18). Denne bibelske omvendingsfigur og Luthers tilegnelsen af den er nøglen til korsteologien. Når korsteologen siger, hvad sagen er, ironiseres dialektikken, og ironien dialektiseres. Tankens og talens *ophævelse* (*per crucem destruuntur*) er *sagens* egen gøren, som frembringer en "svævende midte" i sproget, som Hegel ville sige, og som H.-G. Gadamer har udfoldet. I en række nyere Hegelfortolkninger inspireret af J. Lacan og J. Derrida har navne som S. Zizek, C. Malabou og R. Comay løftet den filosofiske og retoriske arv fra Luthers korsteologi til nye niveauer.